

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2025. № 5.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.5.122>

УДК 338.439.01

О. А. Шипіліна,

аспірант,

Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6605-4939>

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОДОВОЛЬЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРАЇНИ

O. Shypylyna,

Postgraduate student,

Bila Tserkva National Agrarian University

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE COUNTRY'S FOOD SUPPLY SYSTEM

Продовольче забезпечення населення є однією з ключових складових національної безпеки, соціальної стабільності та економічної самодостатності будь-якої держави. В умовах глобальних трансформацій, зростання населення, змін клімату, воєнних дій та соціально-економічної нестабільності питання стабільного і достатнього забезпечення населення продуктами харчування набуває особливої актуальності.

Дослідження теоретичних підходів дозволяє не лише краще зрозуміти багатовимірну природу продовольчої проблематики, але й формувати

ефективну державну політику з урахуванням історичних, регіональних та соціальних особливостей. Особливо актуальним це є для країн з перехідною економікою, таких як Україна, де питання продовольчої безпеки поєднуються із завданнями аграрної реформи, децентралізації та інтеграції у світову економіку.

Формування ефективної системи продовольчого забезпечення населення потребує інтеграції різних теоретичних підходів, які відображають як економічну доцільність, так і соціальну справедливість, екологічну відповідальність та інституційну ефективність.

У сучасних умовах, коли Україна стикається з наслідками війни, руйнуванням логістичних ланцюгів, поглибленням соціальної нерівності та зовнішньоекономічними викликами, важливо не лише нарощувати виробництво продуктів харчування, але й забезпечити їх доступність, якість, стабільність постачання та екологічну безпеку. Це вимагає комплексної державної політики, міжсекторальної взаємодії та використання напрацювань теоретичної економіки.

Таким чином, поєднання і практичне застосування різних підходів до формування продовольчого забезпечення є ключем до досягнення продовольчої безпеки та сталого розвитку суспільства.

Food supply of the population is one of the key components of national security, social stability and economic self-sufficiency of any state. In the context of global transformations, population growth, climate change, warfare and socio-economic instability, the issue of stable and sufficient food supply is becoming particularly relevant.

Different scientific approaches to solving this problem have formed a number of theories that reflect the evolution of ideas about the nature, mechanisms and goals of food supply. Starting from the classical Malthusian notion of scarcity of resources to the modern concepts of sustainable development, each of the

theories focuses on specific aspects: demographic pressure, institutions, social justice, globalisation of agricultural production, ecological balance, etc.

The study of theoretical approaches allows us not only to better understand the multidimensional nature of the food problem, but also to formulate effective public policy, taking into account historical, regional and social peculiarities. This is especially relevant for transition countries such as Ukraine, where food security issues are combined with the tasks of agrarian reform, decentralisation and integration into the global economy.

The theories of food security are not mutually exclusive - each of them addresses different aspects of food security, from biophysical limits to socio-economic conditions. For transition countries like Ukraine, it is important to adapt their combination, taking into account the needs of the domestic market, global risks, national traditions and modern food quality standards.

Building an effective food supply system requires the integration of different theoretical approaches that reflect economic feasibility, social justice, environmental responsibility and institutional efficiency.

In today's environment, when Ukraine is facing the consequences of war, disrupted supply chains, deepening social inequality and external economic challenges, it is important not only to increase food production but also to ensure its availability, quality, stability of supply and environmental safety. This requires a comprehensive state policy, cross-sectoral cooperation and the use of theoretical economics.

Thus, the combination and practical application of different approaches to the formation of food supply is the key to achieving food security and sustainable development of society.

Ключові слова: *продовольче забезпечення, продукти харчування, теорія, населення, споживання.*

Keywords: *food supply, food products, theory, population, consumption.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Продовольче забезпечення населення є однією з ключових складових національної безпеки, соціальної стабільності та економічної самодостатності будь-якої держави. В умовах глобальних трансформацій, зростання населення, змін клімату, воєнних дій та соціально-економічної нестабільності питання стабільного і достатнього забезпечення населення продуктами харчування набуває особливої актуальності. Забезпечення якісним, доступним та безпечним продовольством розглядається не лише як економічне завдання, а як стратегічна мета державної політики.

У сучасній науковій думці продовольче забезпечення розглядається через призму різних теоретичних підходів - економічного, соціального, аграрно-виробничого, екологічного, інституційного та глобалізаційного. Кожен із них формує унікальний погляд на механізми та інструменти забезпечення потреб населення в їжі, дозволяючи глибше осмислити природу проблеми та шляхи її вирішення. Комплексний підхід до аналізу цих теорій є необхідною передумовою для формування ефективної системи продовольчої політики в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним питанням продовольчої безпеки присвячені праці вітчизняних дослідників В. І. Власова, В. К. Збарського, М. А. Лендєла, В. І. Мацибори, А. А. Чалого Г. В. Черевка. Проте, швидкоплинні зміни вимагають перегляду теоретичних засад формування системи продовольчого забезпечення відповідно сучасних соціально-економічних реалій розвитку суспільства.

Формулювання цілей статті. Метою статті є систематизація основних теоретичних підходів до формування продовольчого забезпечення населення країни та оцінка їх значення в контексті сучасних соціально-економічних реалій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема продовольчого забезпечення є однією з найактуальніших у світовій та національній

соціально-економічній політиці. Забезпечення населення достатньою кількістю якісних та доступних харчових продуктів виступає ключовою умовою соціальної стабільності, здоров'я нації, економічного зростання та національної безпеки [1]. У сучасному глобалізованому світі, де загострюються виклики, пов'язані зі зміною клімату, збройними конфліктами, урбанізацією та пандеміями, питання продовольчої безпеки набуває нових змістовних характеристик.

Різні наукові підходи до вирішення цієї проблеми сформували низку теорій, які відображають еволюцію уявлень про природу, механізми та цілі продовольчого забезпечення. Починаючи з класичних мальтузіанських уявлень про обмеженість ресурсів, і до сучасних концепцій сталого розвитку, кожна з теорій фокусується на окремих аспектах: демографічному тиску, інституціях, соціальній справедливості, глобалізації аграрного виробництва, екологічній рівновазі тощо.

Дослідження теоретичних підходів дозволяє не лише краще зрозуміти багатовимірну природу продовольчої проблематики, але й формувати ефективну державну політику з урахуванням історичних, регіональних та соціальних особливостей. Особливо актуальним це є для країн з перехідною економікою, таких як Україна, де питання продовольчої безпеки поєднуються із завданнями аграрної реформи, децентралізації та інтеграції у світову економіку.

Так, представники класичної (мальтузіанської та неомальтузіанської) теорії продовольства вважають, що зростання населення відбувається у геометричній прогресії, а виробництво продовольства - в арифметичній. Це, на думку Мальтуса, неминуче призведе до дефіциту їжі, голоду та соціальної деградації. Ключові положення полягають в наступному: існує «межа продовольчої місткості» землі; голод, хвороби та війни - «природні регулятори» перенаселення; необхідність контролю за народжуваністю.

Попри критику, теорія частково зберігає актуальність у контексті змін клімату, деградації ґрунтів, ресурсного виснаження в окремих регіонах Африки та Азії.

Теорія продовольчої безпеки (Food Security Theory), яка розроблена у рамках програм FAO (Продовольча та сільськогосподарська організація ООН) передбачає, що продовольча безпека існує тоді, коли всі люди в будь-який час мають фізичний, соціальний та економічний доступ до достатньої кількості безпечної та поживної їжі, необхідної для активного і здорового життя. Існує чотири стовпи теорії: наявність продовольства (availability) - обсяг виробництва та імпорту; доступність (accessibility) - можливість його придбати фізично та фінансово; використання (utilization) - якість харчування, здоров'я, санітарні умови; стабільність (stability) - сталість усіх попередніх параметрів у часі [2].

Позитивними рисами аналізованої теоретичної розробки є: всеохопний підхід; включення соціального та здоров'язберігаючого факторів; універсальність для політичного планування.

Негативними: потребує великих фінансових та управлінських ресурсів; іноді розглядає лише симптоми, а не причини проблеми.

Важливим науковим доробком в теоретичному підґрунті продовольчого забезпечення є теорія продовольчого суверенітету (Food Sovereignty Theory) передбачає що, продовольча безпека не гарантує справедливості. Продовольчий суверенітет означає право народів на контроль над своїми аграрними та продовольчими системами, а не залежність від міжнародних ринків чи транснаціональних корпорацій.

Вона передбачає пріоритет локального виробництва перед імпортом; захист малих фермерів і місцевих ринків; справедливий доступ до землі, води, насіння; демократичне управління агрополітикою.

Переваги аналізованого теоретичного розробку є: підсилення локальної економіки; соціальна справедливість; сприяння продовольчій самодостатності.

На нашу думку, відмова від глобального поділу праці може знижувати ефективність; конфлікт з правилами СОТ і глобальними ринками.

Яскравим представником аналізованої теорії є Амартія Сен - нобелівський лауреат з економіки, який зробив фундаментальний внесок у розуміння причин голоду. У своїй роботі «Poverty and Famines» він довів, що голод виникає не через нестачу їжі, а через відсутність доступу до неї у вразливих груп населення. Його концепція «ентітелментів» (entitlements) - тобто прав та можливостей людей отримувати їжу - є ключовою у сучасній теорії продовольчої безпеки [3].

Франсуа Бургіньйон вказував на зв'язок між соціальною нерівністю, інституціями та доступом до продовольства. Наголошував, що навіть при достатній наявності їжі на національному рівні, розподіл і політика мають вирішальне значення.

Представники теорія агропродовольчих ланцюгів (Agri-Food Chain Theory) розглядають продовольче забезпечення як результат цілісного процесу - від виробництва сільськогосподарської сировини до доставки готової продукції споживачу. Гері Гірефі - провідний теоретик концепції глобальних виробничих ланцюгів, яку активно застосовують до агропродовольчого сектору. Він аналізує, як великі корпорації контролюють ключові вузли ланцюга, тоді як виробники в країнах, що розвиваються, залишаються залежними.

Важливим є те, що він класифікує ланцюги як «керовані покупцем» або «керовані постачальником», що допомагає розуміти, хто контролює цінність і прибутки в аграрному ланцюзі.

Автор концепції «корпоративної продовольчої системи» МакМайкл вивчає, як агропродовольчі ланцюги глобалізуються та підпорядковуються логіці транснаціональних корпорацій, що веде до маргіналізації дрібних фермерів і руйнування локальних продовольчих систем.

Тім Ланг розробив концепцію «продовольчого метаболізму» і підкреслює важливість екологічної та соціальної стійкості у продовольчих

ланцюгах. В своїх наукових дослідженнях він виступає за скорочення ланцюгів постачання, підтримку місцевих систем і зміну споживчих практик.

Представники інституційної теорії продовольчого забезпечення наголошує, що забезпечення населення їжею залежить не лише від ринку чи виробництва, а насамперед - від ефективності інституцій, які формують «правила гри» в аграрній системі.

Представники вищезазначеного наукового спрямування в своїх дослідженнях фокусується на ролі державних, міжнародних та неурядових інституцій у формуванні політики, регулюванні ринку, управлінні ризиками та забезпеченні рівного доступу до продовольства [4]. Цей підхід вивчає не тільки економічні механізми, а й інституційну архітектуру - тобто правила, норми, організації та політики, які впливають на продовольчу систему.

Дуглас Нортон підкреслював, що інститути - це «правила гри» у суспільстві, які визначають поведінку економічних акторів. Його теорія має велике значення для аналізу продовольчих систем, де формальні (закони, державні програми) і неформальні (традиції, звичаї) інститути впливають на доступність і розподіл їжі.

Остром довела, що місцеві громади здатні ефективно керувати спільними ресурсами - у тому числі аграрними - без централізованого контролю. Її підхід застосовується до продовольчого забезпечення через колективні форми управління землею, водою, насінням тощо.

Сильні сторони аналізованої теорії проявляються в наступному: акцент на довготривалому реформуванні; боротьба з корупцією та монополізмом у продовольчому секторі.

Недоліки: високі вимоги до якості управління; потреба у глибоких реформах, зокрема в країнах із перехідною економікою.

У сучасних умовах глобальних кліматичних змін, деградації земель, соціальної нерівності та нестабільності ринків, проблема сталого розвитку продовольчих систем виходить на передній план у світовій науковій думці. Теорія сталого розвитку продовольчих систем базується на принципах

збалансованості між економічною ефективністю, екологічною доцільністю та соціальною справедливістю [5]. Значний внесок у формування теоретичних основ цієї парадигми зробили низка провідних науковців, політиків і міжнародних організацій.

Сутність теорія сталого розвитку продовольчих систем (Sustainable Food Systems Theory) проявляються в тому, що сучасні продовольчі системи мають бути економічно ефективними, екологічно безпечними і соціально справедливими. Це реакція на деградацію природи, харчову неякість і соціальні проблеми. Аналізована теорія базується на наступних принципах:

- екологічна стійкість: збереження ресурсів, зменшення впливу на клімат, мінімізація відходів;
- економічна ефективність: прибутковість виробництва, справедливе ціноутворення;
- соціальна інклюзія: участь малих фермерів, забезпечення рівного доступу до їжі;
- здорова їжа: мінімальна обробка, природне походження, локальність.

Так, представник вищезгаданої економічної теорії британський професор Тім Ланг ввів термін «екологічна продовольча політика». Його дослідження фокусуються на впливі харчування на довкілля, суспільство та здоров'я людини. Він розробив концепцію «сталих дієт» (sustainable diets), які враховують як потреби здорового харчування, так і екологічні обмеження. Ланг наголошує на необхідності скорочення глобальних ланцюгів постачання на користь локальних, екологічно безпечних продовольчих систем.

Представник досліджуваного наукового напрямку Джулс Прітті одним із перших ввів термін «сталий інтенсивний розвиток» (sustainable intensification), що означає підвищення продуктивності аграрного сектору без шкоди довкіллю. Його дослідження акцентують на екосистемних послугах, органічному землеробстві та ролі місцевих громад у впровадженні сталих

практик. Прітті виступає за поєднання традиційних знань і наукових інновацій у сільському господарстві.

Олів'є де Шуттер, колишній Спеціальний доповідач ООН з питань права на продовольство, активно просуває концепцію агроєкології як основи сталих продовольчих систем. Його позиція полягає в тому, що продовольчі системи мають бути інклюзивними, децентралізованими та орієнтованими на права людини. Він є також співголовою IPES-Food, яка виступає за глибоку структурну трансформацію глобального аграрного сектора [6].

Ці теорії не є взаємовиключними - кожна з них розкриває окремі аспекти продовольчого забезпечення: від біофізичних меж до соціально-економічних умов. Для країн з перехідною економікою, як-от Україна, важливо адаптувати їх поєднання, враховуючи потреби внутрішнього ринку, глобальні ризики, національні традиції та сучасні стандарти якості харчування.

Економічний підхід базується на фундаментальних положеннях мікро- та макроекономіки. Він розглядає продовольче забезпечення як результат взаємодії попиту, пропозиції, цінових механізмів і купівельної спроможності населення. У цьому контексті продовольча безпека є похідною від загального рівня економічного розвитку країни.

Негативні риси економічного підходу: ігнорує соціальні нерівності, схильний до ринкових дисбалансів, не гарантує доступ до продовольства для бідних верств населення.

Соціальний підхід ставить у центр уваги людину як споживача та носія права на достатнє харчування. Продовольче забезпечення трактується як фундаментальне соціальне благо. Країна повинна гарантувати базовий доступ до продуктів харчування для всіх громадян незалежно від доходу, місця проживання або соціального статусу [7]. Його основні положення проявляються в наступному:

- праві на харчування;

- продовольчій справедливості - рівний доступ до продуктів, зниження нерівності;
- соціальні програми - державне регулювання через субсидії, безкоштовне харчування у школах, адресну допомогу;
- гуманітарному забезпеченні - у випадках надзвичайних ситуацій (війна, стихійні лиха);
- підтримці вразливих груп - пенсіонерів, осіб з інвалідністю, багатодітних сімей, переселенців.

Аграрно-виробничий підхід зосереджений на розвитку внутрішнього виробництва продовольства. Основна ідея - чим більше країна виробляє власного продовольства, тим менше вона залежить від імпорту та зовнішніх ризиків [8]. Підхід часто поєднується з поняттям продовольчого суверенітету. Він передбачає:

- розвиток фермерства та сільськогосподарських підприємств;
- інфраструктура зберігання та логістики - елеватори, холодильники, транспорт;
- підвищення врожайності та якості продукції;
- технічна модернізація - техніка, зрошення, автоматизація;
- земельна політика - доступ до землі для ефективних виробників.

Екологічний підхід базується на ідеї сталого сільського господарства - такого, що забезпечує продукти харчування без шкоди для довкілля, здоров'я споживачів та майбутніх поколінь. Його реалізація передбачає:

- раціональне використання природних ресурсів земля, вода, біорізноманіття;
- зменшення використання хімікатів, ГМО, стимуляторів росту;
- підтримка органічного виробництва;
- адаптація до змін клімату - стійкі сорти, оптимізація сівозміни;
- сертифікація екологічної безпеки продукції.

В той же час інституційний підхід продовольче забезпечення розглядається як результат ефективної взаємодії державних, ринкових та

суспільних інституцій. Значна увага приділяється формуванню правил гри, контролю та державного втручання у разі потреби.

Глобалізаційний підхід виходить із того, що жодна країна не є ізольованою, і продовольча безпека повинна враховувати глобальні ринки, зміни в міжнародній політиці, логістичні зв'язки та геополітичні виклики [9].

Кожен із теоретичних підходів відображає важливу грань продовольчого забезпечення. Для сучасної України, яка перебуває в умовах війни, економічної нестабільності та кліматичних викликів, необхідно інтегрувати всі ці підходи в єдину стратегію. Продовольча безпека має забезпечувати не лише фізичну наявність харчових продуктів, а й доступність, якість, стабільність, екологічну чистоту і стратегічну незалежність. Ефективна політика повинна спиратися на наукове обґрунтування, гнучкість, соціальну орієнтованість та довгострокове бачення сталого розвитку.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, формування ефективної системи продовольчого забезпечення населення потребує інтеграції різних теоретичних підходів, які відображають як економічну доцільність, так і соціальну справедливість, екологічну відповідальність та інституційну ефективність.

Економічний підхід підкреслює значення ринкових механізмів і конкурентоспроможності аграрного сектору, соціальний - необхідність державної підтримки уразливих верств населення, аграрно-виробничий - пріоритет власного виробництва харчових ресурсів. Екологічний вимір фокусується на безпеці та сталості аграрного виробництва, інституційний - на ролі державних і міжнародних механізмів управління, а глобалізаційний - на здатності країни інтегруватися у світову продовольчу систему, зберігаючи суверенітет.

У сучасних умовах, коли Україна стикається з наслідками війни, руйнуванням логістичних ланцюгів, поглибленням соціальної нерівності та зовнішньоекономічними викликами, важливо не лише нарощувати

виробництво продуктів харчування, але й забезпечити їх доступність, якість, стабільність постачання та екологічну безпеку. Це вимагає комплексної державної політики, міжсекторальної взаємодії та використання напрацьованих теоретичної економіки.

Таким чином, поєднання і практичне застосування різних підходів до формування продовольчого забезпечення є ключем до досягнення продовольчої безпеки та сталого розвитку суспільства.

Література

1. Конохов С. В. Методологічні витoki продовольчого забезпечення у сучасній системі глобальних суспільних благ. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2019. 36. С. 58-63.
2. Trusova N., Svynous I., Prus Y., Havryk O., Ivanovskiy A. Assessment of agricultural lands as the basis of Ukraine's food supply. International Journal of Environmental Studies. 2023. Volume 80. Issue 2. P. 334-347.
3. Шевченко М. М., Бондар З. К. Теоретико-методологічні засади розроблення та функціонування механізмів забезпечення продовольчої безпеки України на сучасному етапі державного будівництва. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 17. С. 96-103.
4. Прунцева Г. О. Основні засади ефективного функціонування механізму забезпечення продовольчої безпеки країни. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2017. № 4. С. 38-43.
5. Басюркіна Н. Й. Теоретичні засади створення організаційно-економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки регіону. Вісник соціально-економічних досліджень. 2011. № 41(2). С.160-169.
6. Козак К. Б. Наукові основи дослідження продовольчої безпеки України. Економіка харчової промисловості. 2014. № 2. С. 5-10.

7. Румик І. І. Системний підхід до забезпечення продовольчої безпеки. Вчені записки університету КРОК. Серія: Економіка. 2015. № 39. С.31-40.

8. Шевченко Н. В. Структурна концепція аналізу системи продовольчого забезпечення регіону. Збірник наукових праць Чернівецького національного університету: Економіка. 2015. № 3. С. 120-122.

9. Анікієнко В. Теоретико-методичні основи оцінки ефективності продовольчого забезпечення в державі. Актуальні проблеми державного управління. 2012. № 3. С. 7-10.

References

1. Konokhov, S.V. (2019), "Methodological origins of food security in the modern system of global public goods", *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment*, vol. 36, pp. 58-63.

2. Trusova, N. Svynous, I. Prus, Y. Havryk, O. and Ivanovskiy, A. (2023), "Assessment of agricultural lands as the basis of Ukraine's food supply", *International Journal of Environmental Studies*, vol. 80, no. 2, pp. 334-347.

3. Shevchenko, M.M. and Bondar, Z.K. (2016), "Theoretical and methodological principles of the development and functioning of mechanisms for ensuring food security in Ukraine at the current stage of state building", *Investysii: praktyka ta dosvid*, vol. 17, pp. 96-103.

4. Pruntseva, H.O. (2017), "Basic principles of the effective functioning of the mechanism for ensuring food security in the country", *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, vol. 4, pp. 38-43.

5. Basiurkina, N.J. (2011), "Theoretical principles of creating an organizational and economic mechanism for ensuring food security in the region", *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'*, vol. 41 (2), pp. 160-169.

6. Kozak, K.B. (2014), "Scientific foundations of research on food security in Ukraine", *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*, vol. 2, pp. 5-10.
7. Rumyk, I.I. (2015), "Systemic approach to ensuring food security", *Vcheni zapysky universytetu KROK. Serii: Ekonomika*, vol. 39, pp. 31-40.
8. Shevchenko, N.V. (2015), "Structural concept of analyzing the food security system in the region", *Zbirnyk naukovykh prats' Chernivets'koho natsional'noho universytetu: Ekonomika*, vol. 3, pp. 120-122.
9. Anikiienko, V. (2012), "Theoretical and methodological foundations of assessing the effectiveness of food security in the state", *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia*, vol. 3, pp. 7-10.

Стаття надійшла до редакції 08.05.2025 р.